

בדיני מעמדם של הכותים והתיחסותם לעם ישראל

שמואל וינברג

דין גרי אריות

על תחילתם של הכותים בא"י מצאנו במלכים (יז, כד): "ויבא מלך אשור מבבל ומכותה... וישב בערי שומרון תחת בני ישראל, וירש את שמרון וישבו בעריה. ויהי בתחלת שבתם שם, לא יראו את ה' וישלח ה' בהם את האריות ויהיו הורגים בהם... ויצו מלך אשור לאמור הזליכו שמה אחד מהכהנים אשר הגליתם משם וילכו וישבו שם ויורם את משפט אלקי הארץ... ויהיו עושים גוי גוי אלוהיו... ואנשי כות עשו את נרגל... ויהיו יראים את ה', ויעשו להם מקצותם כהני במות ויהיו עושים להם בבית הבמות. את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים... גם בניהם ובני בניהם כאשר עשו אבותם הם עושים עד היום הזה". ומסביר רש"י שם את ענין יראת ה' והאריות: "אינם יראים את ה' יראה שלמה כמשפט ישראל, ואף על פי שנתגירו מיראת האריות אין יראתם את ה' יראה שלמה כמו שמפרש והולך שאינם עוסקים בתורה ובמצוות...".

בדין גרות שבאה מתוך הכרח חיצוני או כוונה שלא לשמה דנה הגמרא ביבמות (כד:): "אחד איש שנתגיר לשום אשה ואחד אשה שנתגירה לשום איש וכן מי שנתגיר לשום שלחן מלכים, לשום עבדי שלמה אינן גרים, דברי ר' נחמיה, שהיה ר' נחמיה אומר, אחד גירי אריות ואחד גירי חלומות ואחד גירי מרדכי ואסתר אינן גרים עד שיתגירו בזמן הזה, בזמן הזה סלקא דעתך? אלא כבזמן הזה... אמר ר' יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב, הלכה כדברי האומר כולם גרים הם".

רש"י על גמרא זאת מסביר מי הם גרי אריות: "כגון כותים דכתיב בספר מלכים וישלח ה' בהם את האריות ונתגירו כדכתיב התם בגלות שומרון". כלומר, לדעת רש"י לפי ההלכה של רב גרות הכותים שהיתה מתחילה הרי היא גרות טובה והם יהודים לכל דבר מאז. תוס' חולק על רש"י ואומר (שם, ד"ה הלכה): "הך גירי אריות לא דמי להא דאיכא מאן דאמר כותים גירי אריות הן, דהתם היו עובדים אלהיהם כדכתיב בספר מלכים, ולמאן דאמר גירי אמת הן קסבר דשוב נתגירו לגמרי". כלומר, אין לפרש כרש"י שרב פוסק שכותים גרי אמת הם, כי גרי אריות הינם גרים, משום שגרי אריות שעליהם דבר רב הם גרים שנתגירו מפחד אריות ומאז נעשו יהודים גמורים וקימו תורה ומצוות. אך הכותים המשיכו לעבוד את אלהיהם ולפיכך לא חל עליהם דינו של רב. (וכן מסביר שם תוס' חזק מקמאי בשם ר' יעקב). את הדעה השניה שמצאנו לגבי כותים, כותים גרי אמת הן, מסביר תוס' שחזרו ונתגירו בתקופה יותר

מאחרת וקבלו עליהם יהדות בקבלה גמורה. הריטב"א מסביר בזממה לתוס', אלא שסובר שקבלתם הראשונה, למ"ד כותים גרי אמת הן, היתה קבלה גמורה ואין הוא מזכיר שחזרו ונתגייירו. (עיי'ן חדושי רמב"ן לקדושין ע"ה, ד"ה הא וחדושי ריטב"א שם שחולקים על תוס'. וז"ל הריטב"א: "ולא נהירא, שהרי לא מצאנו לכותיים שנתגייירו בניהם אח"כ. וכי תימא כיון שמלין וטובלין ומקבלים עליהם מצוות זהו גירותן, הא ליתא. חדא דהא לא טבלי בפני ג'... וזה דמילתא סתם אפילו היה בפני כמה מישראל לא תלינן ליה במילה לשם גרות, אדרבה אמרינן דלשם הר גריזים הוא כדאמרינן בע"ז כ"ד: ... ולא מצינו בשום מקום בגמרא דמוכח דהדר ואגיייר, אדרבה כל מקום שנחלק בהם תנאים אם הם גרי אמת או גרי אריות לדורם נחלק (ולא לכותים ראשונים"). תוס' עצמו חוזר על שיטתו במספר מקומות בש"ס, ועיי'ן חולין (ג): ד"ה קסבר, וכן ב"ק (לח:): ד"ה גרי אריות. וכן בסוכה (ח:): ד"ה סוכת סתי. אמנם על רש"י קשה, אם הוא סובר שגרי אריות המוזכרים כאן הם הכותים, מה היא המחלוקת שמזכרת מספר פעמים בש"ס כותים גרי אריות או גרי אמת, הרי הלכה שגרי אריות גם הם גרים ולא מסתבר שמחלוקתם איננה להלכה. בפשוט נראה אם כן כשיטת תוס' שכותים שונים מגרי אריות דהכא. והמחלוקת שמצאנו היא האם נשאר בדתם הקודמת ואז הם גייים גמורים עם כל דמשמע מכך, או שמא התגייירו יותר מאוחר גרות אמת. כותים גרי אמת או גרי אריות?

בכמה מקומות בש"ס נראית מחלוקת בין תנאים האם גרות הכותים היתה גרות אמת ודינם כישראל גמור לעבור עליהם אפילו בלפני עור גם אם לא נהגו בתחילה כיהודים, משום שנתגייירו שנית. או שמא גרי אריות היו והרי הם גייים גמורים משום שהמשיכו לעבוד את אלהיהם. נמנה כאן בקיצור את סכומי הסוגיות בש"ס בענין זה.

א) בפשוט ניתן לומר שכל אלו שמצינו שגזרו גזרות שונות על הכותים סברו כותים גרי אמת הן. כי אם גרי אריות היו וכגויים גמורים, כבר אסורים ועמדים היו מאז ומתמיד. שחיטתם פסולה, יינם אסור וכו' ומה שייך לגזור עליהם. (אם כי אולי אין הכרח בדבר ואפשר לומר שכותים גרי אריות היו, אך בגלל שהתקרבו לישראל וקשה היה לפרוש מהם כפי הנראה מחולין (ה:): היה צורך לגזור כדי להרחיקם).

ב) סוגיא דסנהדרין (פ"ה:): - "כותי אתה מצווה על הכאתו ואי אתה מצווה על קללתו. ותניא אידך אי אתה מצווה לא על קללתו ולא על הכאתו". מסקנת הסוגיא: לכו"ע כותים גרי אמת ומחלוקת הבריתות האם מקישים הכאה לקללה.

ג) סוגיא דב"ק (לח:): - "שור של ישראל שנגח שור של כותי פטור, ושל כותי שנגח שור של ישראל תם משלם חצי נזק ומועד משלם נזק שלם. ר"מ אומר שור של ישראל שנגח שור של כותי פטור ושל כותי שנגח שור של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם". מסקנת הסוגיא: לכו"ע כותים גרי אמת. אלא חכמים גזרו ששור שלנו שנגח שור שלהם פטור כדי שלא יטמאו בבנותיהן ור"מ גזר יותר ששור של כותי שנגח שור של ישראל ישלם תמיד נזק שלם.

ד) סוגיא דכתובת (כט.) - "אלו נערות שיש להן קנס, הבא על הממזרת ועל הנתינה ועל הכותית". מסקנת הסוגיא: רש"י - קסבר גרי אריות הן וישנן בלאו לא תתחזקו בהם". חדוש המשנה הוא שלמרות זאת שייך בכותית קנס. תוס' - כותים גרי אמת הן ולכן משלם לכותית קנס.

ה) סוגיא דנידה (נו:) - "כל הכתמים הבאין... מבין ישראל ומבין הכותים ר"מ מטמא וחכמים מטהרים מפני שלא נחשדו על כתמיהן". מסקנת הסוגיא - בין ר"מ בין רבנן סוברים כותים גרי אמת הן ומחלוקתם היא האם נחשדו על אי הצנעת כתמיהם או לא.

ו) משנה דדמאי (פ"ה מ"ט) - "מעשרין... משל ישראל על של כותים, משל כותים על של כותים, ר' אליעזר אוסר משל כותים על של כותים". מסקנת המשנה - כותים גרי אמת וחיובים במעשרות. לכן המפריש משלו על של כותי ומכותי על של כותי מפריש מהחזיב על החיוב, אלא שר' אליעזר אוסר דדימנין מעשר לנפשיה ונמלך ומכרו ושמא חד מעושר חזד לא ונמצא מפריש מפטור על החיוב.

ז) תוספתא דדמאי (מנחות טו:) - "תורמין... משל כותים על של כותים ומשל כל על של כל, דברי ר"מ ור"י. ר' יוסי ור' שמעון אומרים, תורמים משל ישראל על של ישראל. אבל לא משל ישראל על של עובדי כוכבים ושל כותים ולא משל עכו"ם ושל כותים על שם ישראל". מסקנת הסוגיא - ר"ש ור' יוסי סוברים כותים גרי אריות הן (תוס'), ר' מ ור' יהודה סוברים כותים גרי אמת הן.

ח) סוגיא דסוכה (ח:) "סוכת גויים, סוכת נשים, סוכת בהמה סוכת כותים... כשרה ובלבד שתהא מסוככה כהלכתה". המבנה המשותף בכל בעלי הסוכות הללו, שאינם בני חיובא ופשוט מכאן שתנא זה סובר גרי אריות הן (תוס').

הגזירות העיקריות על הכותים

במשך כל זמן קיומם, גרמו הכותים צרות לעם ישראל; כבר בספר עזרא מסופר שהכותים הפריעו לבנין ביהמ"ק. ומביא בפרקי דר"א (פר' ל"ח): "וכשעלה עזרא מבלבד בזרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק והתחילו בונים בהיכל ה'... ובאו עליהם השומרונים למלחמה ק"פ אלף... ועוד שבקשו להרוג את נחמיה... ועוד שבטלו מלאכת שמים שתי שנים והיה עד שנת היובל. מה עשה עזרא... קבצו את כל הקהל אל היכל ה' והביאו ג' מאות כהנים וג' מאות תנוקות וג' מאות שופרות וג' מאות ס"ת בידם והיו תוקעים והלויים משוררים ומזמרים ומנגדים את הכותים". באותו נדודי גזרו על פתם של הכותים שיהא כשל גוי כפי שמביא תוס' בשם פרקי דר"א: "מכאן אמר ר"א כל האוכל פת כותי כאלו אוכל בשר חזיר". (אמנם בפרקי דר"א שבידינו לא מצוי קטע זה). ועיין עוד מסכת שביעית (פ"ח, מ"י) והתוס' יו"ט שם, שרוצה לומר שגזרה זאת היתה מאוחרת יותר.

בתקופת שמעון הצדיק בקשו הכותים שוב לפגוע במקדש. ביומא (סט.) מצאנו: "בכ"ה בטבת יום הר גריזים הוא, ולא למספד, יום שבקשו כותיים את בית אלוקינו מאלכסנדרוס מוקדון

להחריבו ונתנו להם, באו והודיעו את שמעון הצדיק... כיון שהגיע לאנטיפטרוס זרחה חמה
ופגעו זה בזה (שמעון הצדיק ואלכסנדר), אמר להם למה באתם? אמרו אפשר בית שמתפללים
בו עליך ועל מלכותך שלא תחורב, יתעך עכו"ם להחריבו? אמר להם, מי הללו, אמרו לו
כותיים הללו שעומדים לפניך. אמר להם הרי הם מסורים בידכם... כיון שהגיעו להר גריזים
חרשהו וזרעהו כרשינים כדרך שבקשו לעשות לבית אל קינו".

גזירה נוספת גזר עליהם ר"ג ובית דינו, נאמר בחולין (ה:): "אמר רב חנן א"ר יעקב בר אידי,
אמר ריב"ל משום בר קפרא, ר"ג ובית דינו נמנו על שחיטת כותי ואסרוה... ומ"ט גזרו בהו
רבנן, כי הא דר"ש בן אלעזר שדריה ר"מ לאותי חמרא מבי כותאי, אשכחיה ההוא סבא, א"ל
ושמת סכין בלועך אם בעל גפש אתה. הלך רשב"א וספר דברים לפני ר"ג וגזר עליהם. מאי
סעמא, אמר רנב"י דמות יונה מצאו להן בראש הר גריזים שהיו עובדים אותה. ור"מ לטעמיה
דחייש למעוטא וגזר רבא אטו מיעוטא. ור"ג ובית דינו נמי כר"מ סבירא להו. (הר"ן מסביר
שגזירת ר"ג על שחיטתם וגזירת ר"מ על יינם לא היו סתם גזירות בדברים אלו בלבד, אלא על
השחיטה וה"ה שאר איסורי תורה, על יין נסך וה"ה שאר אסורי דרבנן. וכן מזכיר ברשב"א
בשם רמב"ן) (עיינן עוד מחלוקת רש"י ותוס' מי היה ר"ג זה. האם ר"ג דיבנה (תוס') או ר"ג
בנו של ר"י הנשיא (רש"י)).

כנראה גזירת ר"ג לא התפשטה בכל ישראל. ולפיכך היו צריכים ר' אמי ור' אסי לגזור
מחדש את הגזירות שנשכחו. ומוסבר בחולין (ו.): "ר' יצחק בן יוסף שדריה ר' אבהו לאותי
חמרא מבי כותאי. אשכחיה ההוא סבא. אמר ליה לית כאן שומרי תורה. הלך ר' יצחק וספר
דברים לפני ר' אבהו והלך ר' אבהו וספר דברים לפני ר' אמי ור' אסי ולא חזו משם עד
שעשאו עובדי כוכבים גמורים. למאי, אי לשחיטה ויין נסך, מהתם גזרו בהו רבנן. אינהו גזרו
ולא קבלו מיניהו אתו ר' אמי ור' אסי גזרו וקבלו מיניהו. (רש"י) - לא שאלו גדולים מאלו,
אלא שבזרזו של ר"מ לא רצו לקבל עליהם לפרוש מן הכותים לפי שהיו רגילים בהם. ובדורו
של ר' אמי היה אפשר להם לפרוש".

יסוד פסול הכותים

שניט בקדושין (עד.): "כל האסורין לבא בקהל מתרין לבא זה בזה. ר' יהודה אוסר. ר'
אליעזר אומר: ודאן בודאן מותר. ודאן בספיקן וספיקן בודאן וספיקן בספיקן אסור. ואלו הן
הספקות, שותקי, אסופי וכותי". במסקנתה מביאה הגמרא שלשה הסברים לסיבת הפסול.
(א) אמר ריב"ל שלוש מחלוקות בדבר. ר' ישמעאל סבר כותים גרי אריות הן וכהנים שנטמאו
בהם פסולים היו שנאמר: ויעשו להם מקצותם כהני כמות ואמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן
מן הקוצים שבעם ומשום הכי פסלינהו. ור"ע סבר כותים גרי אמת הן וכהנים שנטמעו בהן
כהנים כשרים היו. שנאמר: ויעשו להם מקצותם... מן הבחירים שבעם. ואלא מפני מה
אסרם, מפני שהיו מיבמים את הארוחות ופוטרים את תשואות (ויבמה לשוק הרי היא בלאו
ולר"ע כל חייבי לאוין בניהם מנשואי אסור זה ממזרים הם). וי"א (היינו ר"א) לפי שאין
בקיאתן בדקדוקי מצוות". (ומסבירה הגמרא בהמשך "מאי אתם בקיאים, לפי שאין בקיאתן

בתורת קידושין וגירושין, ובודאי התיירו אשת איש לשוק ע"י גט פסול). ב) "אמר רב נחמן, ממזר מאחותו וממזר מאשת אח נתערבו בהן". (וכנראה סבר שהמציאות היתה שדוקא קרובים אלו גרמו לפסול). ג) "ורבא אמר, עבד ושפחה נתערבו בהן". והאסור הוא מחמת השפחה, כי שפחה גייה הנשאת לישראל הולד עבד ואסור לבא בקהל. ונקט עבד משום שהמציאות היתה שהתערבו גם עבדים.

כמובן יש להזכיר שכל הדיון במשנה זאת הוא אליבא דמ"ד כותים גרי אמת הן. אחרת מה שייך לומר ספק או ודאי, הרי הגויים גמורים הם ואין להם אסורי עבד ושפחה.

דין כותים בימינו

כבר הזכר לעיל שבימי ר' אמי נגזרה הגזרה על הסתים להיות כגויים גמורים. הרי"ף לא הזכיר הלכה זו של ר' אמי וכבר עמד על כך בעל המאור וכתב: "ושחטת כותי לא הזכירה הרי"ף ז"ל. ואסיקנא בגמרא לא זזו משם עד שעשאום עובדים כוכבים גמורים... משום שנתרבה המיעוט וחזר להיות לרוב". אמנם הרי"ף כן כתב הלכה זאת בגיטין (י. א.): "כל גט שיש עליו עד כותי, פסול. חוץ מגיטי נשים ושחרורי עבדים, והאידינא כל עד כותי פסול בין בגיטי נשים בין בשאר שטרות. ואכן כבר העיר הרמב"ן במלחמות על בעה"מ: "אשתמיטיה מה דכתב רבינו הגדול ז"ל בפ"א של מסכת גיטין. והרמב"ם בפירושו המשנה כתב: "אמנם היום כותיים כעובדי כוכבים וכתמיהם טהורים כמו שבארנו פעמים רבות". (נדה פ"ז, מ"ג), ובמשנה ד' כתב: "אמנם היום הכותי עצמו אם מת לא יטמא באהל לפי שהם עובדי כוכבים ואין מטמאים באהל".

בפסק זה של "כתמיהם טהורים" ישנו קושי מסוים, אמנם בימינו כותים גרי אריות הם אך כיצד יכולים אנו לטהר את כתמיהם אם מעקדם גרי אמת הן כפי רוב הדעות בש"ס, וישראל שחטא ישראל הוא. אמנם לחומרא אפשר לפסוק שהם גויים אך לא לקולא. ונראה לי לתרץ על פי דברי תוס' וראשונים אחרים ששאלו כיצד כותים מקפידים על דיני כתמים שהם מדרבנן ותרצו שטומאה הבאה מגופם הם כן סוברים. נוכל לומר אם כן בפשטות שרבנן לכתחילה לא גזרו על כתמי כותים דהם אמרו שכתם יטמא והם אמרו שבימינו כותים כתמיהם טהורים. (תוס' יו"ב וב"מ שנה אחרונה" תרץ: "וכותים שמצאו להם דמות יונה שעובדים אותה הרי הם עובדי ע"ז. ובעובד ע"ז לא אמרינן ישראל הוא ודינו ככברי לכל דבר כדאיתא ביו"ד סי' ב'"). והוא מוסיף שלא מצאנו חילוק כשנותנים דין עכו"ם בין קולא לחומרא. אכן בטור אהע"ז מ"ד נזכר לכאורה שלא כמשנה אחרונה: "עכו"ם ועבד שקדשו ישראלי אינו כלום. ישראל מומר שקידש קידושין וצריכה ממנו גט. וי"א... דינו כעכו"ם גמור ואין קידושין קידושין ולא נהירא". "וכותי, הזה עובדא ואצרכיה גט רב יהודאי גאון ומר רב שמואל ריש כלה". וכן פוסק בעל העיטור כבה"ג סוף הלכות קדושין: "כותי שקידש חוששין לקדושי. היה מעשה וכו'". "ואע"ג דאמרינן בפ"ק דחולין דעשאום כעכו"ם גמורים לכל דבריהם, משמע לתני רבותא דהיינו דוקא לענין שלא נסמוך עליהם באיסור והיתר. אבל

קדושיהם לא". וכן פסק השו"ע (אה"ע מ"ד, י) ובאותה דרך מסביר שם בית שמאל. והגר"א:
"ואע"ג דאמרינן בחולין שם דעשאום כעכו"ם גמורים, היינו שאין נאמנים על אסור של
דבריהם לחומרא. אבל להפקיע קדושין לא גרע משאר גר שחזר לסורו".
ובהלכות רבית חולק הש"ך על השו"ע: "ודוחק לומר דקא להחמיר שתהא שחיטתן אסורה
ויינם יין נסך אבל לא להקל. דכיון שעשאום כעובדי כוכבים גמורים משמע דלגמרי עשאום
כעובדי כוכבים גמורים... וכן לקמן סי' רס"ז סעיף מ"ז כתבו הרי"ף והרא"ש והרמב"ם
והמחבר שגיטי נשים ושחזורי עבדים פסולים בזמן הזה בעד כותי... וכן כתב שם סעיף פ'
בשם הרמב"ם ור"ן וב"י שכותי בזמן הזה דינו כעובד כוכבים לעיני מוכר עבדו שיוצא לחרות...
והי קולא דמותר בבת חורין, אלא ודאי עובדי כוכבים גמורים לכל דבר ואם כן מותר להלוות
מהן גם ברבית.
ומפירוש המשנה לרמב"ם (ברכות פ"ח, מ"ח) משמע שעשו את הכותים לגייים לכל דבר בין
לקולא בין לחומרא, וכך העיר גם הרב יוסף קפאח בתרגומו לפיהמ"ש לרמב"ם בבידה. אמנם
תמוה שהטור והשו"ע ושאר פוסקים לא הזכירו דעתו.